

ANALISIS PEMAKAIAN DARJAH PEMBUKTIAN BAGI KESALAHAN HUDUD DI BAWAH ENAKMEN JENAYAH SYARIAH DI MALAYSIA

Analysis of Applied the Standard of Proof for Hudud Offences under the Shariah Criminal Enactment in Malaysia

Suhaizad Saifuddin

*Senior Shariah Prosecutor, Negeri Sembilan Department of Shariah Prosecution,
11th Floor, MAINS Tower, Taman Bunga Street,
70100 Seremban, Negeri Sembilan Darul Khusus.
suhaizad@ns.gov.my*

ABSTRACT

There are two inescapable areas of discussion in proof namely burden and standard of proof. Standard of proof is crucial in any trial of Shariah criminal cases because its accurate application guarantees real justice. Failure to adopt the required standard of proof may result in injustice to the parties involved. This writing aims to examine the standard of proof required to substantiate hudud offences under Islamic law and subsequently analyze them in relation to the Shariah criminal law as administered in this country. The study also intends to submit suggestive proposals on identified issues. The study stands on the framework of qualitative legal studies. Data and information are obtained through interviews and documentation including both identified and unidentified reported cases. All data is then analyzed through critical content analysis methodology. This research found that there is a lacuna in the law relating to the standard of proof in Shariah criminal cases in this country. Therefore, there are two approaches that have been used namely the application of yaqīn or less than yaqīn. The differences of opinion arise from spectrums of view held on whether hudud offences under the present law should remain as hudud or ta'zīr offences. These

*differences indicate inconsistent views and practices. As such, this write up suggests that the application of *zan al-ghālib* as a standard of proof for hudud offences under the Shariah Criminal Enactment in the country accordingly, the difference in views can be finalized and standardized.*

Keywords: *standard of proof, Shariah crime, hudūd, yaqīn, zan al-ghālib*

PENDAHULUAN

Proses litigasi jenayah syariah memerlukan kepada penentuan dua aspek signifikan iaitu pihak yang menanggung beban bukti dan darjah pembuktian yang diperlukan. Pihak yang perlu menanggung beban pembuktian perlu ditentukan terlebih dahulu sebelum seseorang hakim boleh meletakkan berat beban pembuktian atau darjah pembuktian yang diperlukan. Dalam konteks undang-undang semasa, beban pembuktian bagi kes jenayah syariah boleh difahami sebagai tanggungjawab pihak pendakwaan untuk membuktikan kewujudan sesuatu fakta yang ditegaskan dan tanggungjawab pihak tertuduh untuk mematahkan fakta yang telah dibuktikan atau membuktikan kewujudan sesuatu fakta yang lain berdasarkan darjah pembuktian yang tertentu. Sementara darjah pembuktian didefinisikan sebagai tahap dan nilai tertentu yang perlu dibuktikan sama ada oleh pihak pendakwaan atau pihak tertuduh untuk melepaskan tanggungan beban pembuktian. Kejayaan atau kegagalan kedua-dua pihak tersebut untuk mengemukakan keterangan berdasarkan darjah pembuktian tertentu akan memberi kesan sama ada tertuduh boleh disabitkan dengan kesalahan atau dibebaskan. Justeru, pensabitan sesuatu kesalahan adalah bergantung kepada kekuatan keterangan yang dikemukakan melalui beban dan darjah pembuktian.

DARJAH PEMBUKTIAN MENURUT PRINSIP SYARIAH

Pemakaian beban dan darjah pembuktian amat berkait rapat dengan kaedah usul fiqh *al-Istishāb*. Daripada kaedah ini, terbit beberapa kaedah fiqh seperti kaedah “pada asalnya seseorang itu bebas daripada sebarang tanggungan” (Al-Harīrī, 1998: 129; Al-Nadwī, 1998: 410) dan kaedah “keyakinan tidak boleh dihilangkan dengan keraguan (*syak*)” (Al-Suyūṭī, 1998: 56). Berdasarkan kaedah-kaedah ini, sesuatu perkara asal yang telah diyakini akan kekal berterusan sehingga terdapat suatu perkara yang boleh mengubah keyakinan tersebut. Oleh itu keyakinan tidak boleh dihilangkan semata-mata *syak* ditimbulkan. Apabila terdapat sesuatu *syak*, keyakinan yang merupakan perkara asal tidak berubah dan perlu menjadi pegangan. Dalam perundangan

Islam, beban pembuktian disebut sebagai *'ib' u al-Ithbāt*, manakala tiada istilah khusus bagi darjah pembuktian dikemukakan menerusi kitab-kitab turath dan kontemporari. Umumnya, konsep dan teori darjah pembuktian banyak dibincangkan di bawah kaedah-kaedah fiqh berhubung pengetahuan dan keyakinan. Misalnya Al-Hamwī (1985: 193) telah membahagikan peringkat pengetahuan kepada lima bahagian. Pengetahuan paling tinggi ialah *yaqīn* yang membawa maksud keyakinan hati yang bersandarkan kepada dalil yang kuat. Di bawah darjah ini terdapat *i'tiqād* yang merupakan keyakinan hati yang tidak bersandarkan kepada dalil yang kuat, seterusnya *zan* iaitu membenarkan salah satu dari dua perkara, *syak* bermaksud tidak dapat membenarkan antara dua perkara dan yang terakhir ialah *wahm* iaitu membenarkan perkara yang lemah di antara dua perkara.

Dalam konteks pembuktian di mahkamah terdapat pandangan yang membahagikan darjah pembuktian berdasarkan keterangan yang dikemukakan kepada lima peringkat iaitu *yaqīn*, *zan al-ghālib*, *zan*, *syak* dan *wahm*. *Yaqīn* merupakan darjah pembuktian yang paling utama diikuti dengan darjah tidak pasti yang terbahagi kepada tiga kategori iaitu *zan*, *syak* dan *wahm*. Selain itu terdapat satu darjah yang dikenali sebagai *zan al-ghālib* iaitu sangkaan kuat dan pasti yang diterima dalam pembuktian dan diletakkan setara dengan darjah *yaqīn* (Subhī Mahsamāni, 1946: 270). Kedudukan ini berdasarkan kaedah fiqh “sangkaan yang kuat (*zan al-ghālib*) diletakkan di tempat keyakinan (*yaqīn*)” (Al-Razi, 1997: 214). Sementara itu, Mustafā Zuhailī (1982: 740-741) membincangkan darjah pembuktian di bawah tajuk kekuatan pembuktian berhubung kepastian (*qaṭ'ī*) dan tidak pasti (*ẓannī*). Beliau menjelaskan bahawa Islam membenarkan pemakaian *zan al-ghālib* dalam hukum-hakam termasuklah dalam konteks pembuktian. Misalnya *zan al-ghālib* tercapai menerusi kesaksian dua orang lelaki, pengakuan, sumpah dan keterangan bersandarkan keadaan.

DARJAH PEMBUKTIAN HUDUD BERDASARKAN KES JENAYAH SYARIAH

Terdapat tiga klasifikasi kes jenayah menurut hukum syarak iaitu hudud, *qiṣās* dan *ta'zīr*. Hudud dari sudut bahasa berasal dari kata dasar *had*. Sementara dari sudut istilah, hudud merupakan hukuman yang telah ditetapkan kadar dan hukuman oleh syarak bagi memenuhi hak Allah SWT. Oleh itu, *qiṣās* tidak boleh disamakan dengan hudud, kerana ia dilaksanakan bagi memenuhi tuntutan hak individu (Ibn Al-Humām, 1970: 212). Pensyariatan hudud dapat dilihat melalui firman Allah SWT yang bermaksud:

“Perempuan yang berzina dan lelaki yang berzina, hendaklah kamu sebat tiap-tiap seorang dari keduanya seratus kali sebatan dan janganlah kamu dipengaruhi oleh perasaan belas kasihan terhadap keduanya dalam menjalankan hukum agama Allah, jika benar kamu beriman kepada Allah dan hari akhirat.”

(Surah al-Nūr, 24: 2)

Ayat di atas telah menetapkan hukuman yang perlu dilaksanakan bagi kesalahan berzina terhadap individu yang belum bernikah iaitu seratus kali sebatan. Hudud merupakan hak Allah SWT kerana pelaksanaannya adalah untuk menjaga kepentingan umum. Oleh itu, tiada ruang dan peluang kemaafan boleh diberikan oleh mana-mana pihak sekalipun dari pemerintah. Menurut jumhur fuqaha, kesalahan-kesalahan yang termasuk dalam kategori hudud ialah berzina, meminum arak, mencuri, merompak, menuduh orang berzina, memberontak dan murtad (‘Abd al-Qadīr ‘Āwdah, 1986: 634).

Menurut Ibn al-Humām (1897: 121), para fuhaqa meletakkan pembuktian yang ketat dan tinggi bagi kesalahan hudud iaitu perlu mencapai darjah *yaqīn* atau tanpa keraguan (*syubhah*). Darjah *yaqīn* bagi kesalahan hudud boleh dicapai melalui kaedah pembuktian seperti pengakuan, kesaksian, keterangan bersandarkan keadaan dan sumpah. Misalnya kesaksian empat orang diperlukan bagi mensabitkan kesalahan berzina dan kesaksian dua orang lelaki diperlukan bagi kes-kesalahan hudud yang lain sebagaimana yang dijelaskan fuqaha (Ibrahim Bēk, 2003: 249). Menolak hudud dengan keraguan merupakan prinsip dalam menentukan pensabitan kesalahan hudud. Prinsip tersebut berasaskan kepada sebuah hadis yang diriwayatkan oleh al-Baihaqī bermaksud:

*“Tolak hudud yang padanya ada keraguan.”*¹

Dalam sebuah hadis lain, Rasulullah SAW bersabda yang bermaksud:

*“Tolaklah hudud daripada orang-orang Islam selagi mampu. Sekiranya masih ada jalan keluar, lepaskan mereka. Sesungguhnya kesilapan pemerintah dalam memberikan kemaafan adalah lebih baik daripada kesilapannya dalam menjatuhkan hukuman.”*²

Berdasarkan kepada kedua-dua hadis di atas, pembuktian yang dikemukakan bagi kesalahan hudud perlu mencapai satu darjah yang tinggi. Darjah ini dapat

¹ Al-Sūyūti Jalāluddīn (t.t.). *Al-Jamī’ Al-Saghīr fī ahadīs Al-Basyīr Al-Nazīr*. Qāhirah: Matba’at Hijāzī, 16.

² Al-Tirmidhī (1978). *Sunan al-Tirmidhī*. Miṣr: Sharīkah Maktabah Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalābī, 438-439.

dicapai apabila pembuktian yang dikemukakan tidak mempunyai keraguan yang boleh menyebabkan dakwaan hudud ditolak.

Qiṣās pula merupakan hukuman yang telah ditentukan hukum syarak dan dilaksanakan bagi tujuan menjaga kepentingan individu (Al-Māwardī, 1911: 29). Kesalahan *qiṣās* merupakan kesalahan yang melibatkan tubuh badan manusia yang merangkumi kesalahan mencederakan orang lain sehinggalah membunuh. Manakala diat bermaksud ganti rugi yang harus dibayar oleh seseorang pesalah dalam kesalahan *qiṣās* selepas mendapat kemaafan daripada ahli waris mangsa. Hal ini bermaksud, sekiranya *qiṣās* tidak dapat dilaksanakan kerana sebab tertentu seperti mendapat kemaafan daripada ahli waris mangsa, maka hukuman tersebut akan diganti kepada diat Ahmad (Fathī Bahnāsi, 1989: 176). Pensyariatan *qiṣās* dapat diperhatikan melalui nas al-Quran dan al-Sunnah. Firman Allah SWT yang bermaksud:

“Wahai orang-orang yang beriman! diwajibkan kamu menjalankan hukuman qisas (balasan yang seimbang) dalam perkara orang-orang yang mati dibunuh.”

(Surah al-Baqarah, 2: 178)

Sementara pensyariatan diat pula adalah bersandarkan dari al-Sunnah Nabi SAW, seperti yang dinyatakan menerusi sebuah hadis yang bermaksud:

*“Sesungguhnya pada mereka yang dibunuh dengan separuh sengaja, iaitu dibunuh dengan kayu atau tongkat, atau batu seratus ekor unta.”*³

Hadis di atas menjelaskan bahawa pembunuh yang melakukan pembunuhan secara tidak sengaja perlu membayar diat sebanyak seratus ekor unta. Diat tersebut perlu dilunaskan oleh pesalah sekiranya mendapat pengampunan daripada ahli waris mangsa.

Menurut fuqaha, pembuktian dalam kes *qiṣās* dan diat juga memerlukan kepada pembuktian yang ketat dan darjah yang tinggi. Fuqaha mazhab Hanafi, Syafie dan sebahagian fuqaha Hanbali meletakkan pembuktian *qiṣās* perlu mencapai darjah yang sama dengan kesalahan hudud iaitu *yaqīn* dan tanpa sebarang keraguan. Penetapan ini berasaskan kepada kaedah fiqh yang dinukilkan Al-Suyūṭī (1998: 274), iaitu *“dan qiṣās juga gugur dengan keraguan”*. Justeru, *qiṣās* juga tidak boleh disabitkan sekiranya terdapat sedikit keraguan (Al-Ramlī, 1983: 397-398). Manakala fuqaha Maliki dan

³ Al-Shawkānī Muḥammad bin ‘Alī (1973). *Nayl al-Awtār*, vol. 6. Bayrūt: Dār al-Jaīl, 212.

sebahagian fuqaha Hanbali pula membezakan di antara hukuman jenayah yang melibatkan tubuh badan seperti *qiṣās* dan hukuman yang berbentuk harta seperti diat. Bagi kes yang melibatkan tubuh badan, pembuktian perlu sehingga mendapai darjah *yaqīn*, namun bagi kes hukuman berbentuk harta memadai dengan darjah *ẓan al-ghālib* sahaja. Pandangan ini menqiaskan kes-kes hukuman berbentuk harta dengan kes-kes *mal* yang memerlukan kepada darjah *ẓan al-ghālib* bagi mensabitkan dakwaan (Ibn Qudāmah, 1984: 7).

Sementara *ta'zīr* merupakan hukuman yang tidak dinyatakan secara jelas di dalam al-Quran mahupun al-Sunnah (Abū Zuhrah, t.t.: 103). *Ta'zīr* juga bermaksud hukuman yang tidak ditentukan secara terperinci oleh hukum syarak dan dilaksanakan sama ada untuk menjamin kepentingan individu (hak manusia) atau kepentingan masyarakat (hak Allah SWT) (Al-Māwardī, 1911: 205). Berdasarkan takrifan ini hukuman *ta'zīr* terbahagi kepada dua bahagian iaitu *ta'zīr* yang berlaku pada kesalahan melibatkan hak-hak Allah SWT seperti makan pada siang hari di bulan Ramadan tanpa keuzuran dan meninggalkan solat dan *ta'zīr* yang berlaku pada hak manusia seperti bercumbuan-cumbuan di antara lelaki dan perempuan yang bukan mahram, perbuatan khianat dan rasuah. Antara hukuman yang boleh dijatuhkan bagi kesalahan *ta'zīr* adalah seperti hukuman penjara, sebat, celaan dan sebagainya (Wahbah Zuhaylī, 2004: 5604). Majoriti fuhaqa menetapkan darjah pembuktian bagi mensabitkan kesalahan *ta'zīr* ialah *ẓan al-ghālib* seperti kesaksian seorang lelaki yang cukup syarat (Al-Dusūki, 1929: 189). Pemakaian ini bersesuaian dengan kaedah fiqh yang dinyatakan oleh Al-Sūyūti (1998: 275), iaitu “keraguan tidak menggugurkan *ta'zīr* tetapi boleh menggugurkan kaffarah” bersama kaedah “*ta'zīr* tersabit bersama keraguan” yang ditetapkan Ibn Nujāim (1904: 130).

KESALAHAN HUDUD DAN DARJAH PEMBUKTIAN DI BAWAH KERANGKA UNDANG-UNDANG DI MALAYSIA

Berdasarkan Senarai Dua, Jadual Kesembilan, Perlembagaan Persekutuan, bidangkuasa kes jenayah syariah di negara ini diletakkan di bawah urusan pentadbiran negeri-negeri. Walau bagaimanapaun, bidangkuasa hukuman kes jenayah syariah di negara ini masih tertakluk di bawah Akta Mahkamah Syariah (Bidang kuasa Jenayah) 1965 (Pindaan) 1984 yang telah menghadkan hukuman kepada denda lima ribu ringgit, tiga tahun pemenjaraan dan enam kali sebatan. Oleh hal yang demikian, penggubalan setiap kesalahan jenayah syariah yang diperuntukkan menerusi enakmen substantif adalah terbatas kepada bidangkuasa tersebut. Kekangan bidang kuasa tersebut menjelaskan bahawa halangan untuk melaksanakan hukuman bagi kesalahan hudud yang sebenar di negara ini bukan kerana ia bertentangan dengan Perlembagaan

Persekutuan, sebaliknya disebabkan bidang kuasa yang dihadkan menerusi akta ini. Kesalahan-kesalahan berhubung jenayah syariah di negara ini diperuntukkan menerusi beberapa enakmen substantif seperti Enakman Kesalahan Jenayah Syariah, Enakmen Pentadbiran Agama Islam, Enakmen Undang-undang Keluarga Islam dan beberapa enakmen yang lain. Menerusi Enakman Kesalahan Jenayah Syariah, terdapat beberapa kesalahan yang termasuk di bawah kesalahan hudud menurut hukum syarak yang merangkumi kesalahan berzina, meminum arak, menuduh orang berzina dan beberapa kesalahan berkaitan murtad.

Berhubung peruntukan undang-undang berkaitan darjah pembuktian bagi kes-kes jenayah syariah pula, tidak terdapat sebarang undang-undang yang jelas memperuntukkan perihal tersebut. Akta Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 menetapkan bahawa:⁴

“Jika selepas mengambil segala keterangan yang disebut dalam perenggan (c), (d) dan (e), mahkamah mendapati bahawa tiada kes terhadap tertuduh telah diwujudkan yang jika tak dipatahkan akan mewajarkan sabitannya, maka mahkamah hendaklah merekodkan perintah pembebasan:

“(h) Jika, apabila keterangan itu telah diambil, mahkamah berpendapat bahawa ada alasan untuk menganggap bahawa tertuduh telah melakukan kesalahan yang dipertuduh itu atau kesalahan lain yang mahkamah itu kompeten untuk membicarakannya dan yang pada pendapatnya patut dibicarakannya, ia hendaklah menimbangkan pertuduhan yang direkodkan terhadap tertuduh dan memutuskan sama ada pertuduhan itu mencukupi dan, jika perlu, hendaklah meminda pertuduhan itu.”

Peruntukan di atas menyediakan tatacara perbicaraan bagi peringkat kes pendakwaan jenayah syariah yang perlu dipatuhi. Pada peringkat ini, klausa “tiada kes terhadap tertuduh telah diwujudkan” dinyatakan menerusi subseksyen 96(f) sebagai panduan untuk hakim melepaskan tertuduh. Manakala subseksyen 96(h) memperuntukkan klausa “ada alasan untuk menganggap bahawa tertuduh telah melakukan kesalahan” menjadi panduan kepada hakim untuk mengarahkan tertuduh membuat pembelaan. Pada peringkat ini, pihak pendakwaan perlu mengemukakan keterangan yang boleh meyakinkan mahkamah. Keterangan ini sekiranya tidak berjaya dipatahkan

⁴ Subseksyen 96 (f) dan (h) Akta Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997.

oleh tertuduh akan membawa kepada pensabitan. Erti kata lain, tanggungjawab mengemukakan pembuktian pada satu darjah pembuktian tertentu adalah terletak di atas bahu pihak pendakwa. Walau bagaimanapun, peruntukan tersebut bersifat umum dan tidak jelas yang mana tiada satu darjah pembuktian yang khusus dinyatakan. Isu yang sama juga boleh diperhatikan menerusi peruntukan di peringkat pembelaan. Pada peringkat ini juga, tiada peruntukan berkaitan apa-apa darjah pembuktian secara jelas dinyatakan. Peruntukan secara umum boleh dilihat menerusi seksyen berikut:⁵

“Jika mahkamah-

“(i) Mendapati tertuduh tidak bersalah, mahkamah hendaklah merekodkan perintah pembebasan”

“(ii) Jika mahkamah mendapati tertuduh bersalah atau jika akuan bersalah telah direkodkan dan diterima, mahkamah hendaklah menjatuhkan hukuman mengikut undang-undang.”

Menerusi peruntukan di atas, klausa “mendapati tertuduh tidak bersalah” yang dinyatakan di bawah subseksyen 96(m) (i) menjadi rujukan untuk hakim melepaskan tertuduh. Manakala subseksyen 96(m) (ii) pula meletakkan klausa “mendapati tertuduh bersalah” bagi membenarkan hakim mensabitkan pertuduhan dan menjatuhkan hukuman terhadap tertuduh. Kedua-dua peruntukan ini adalah terlalu umum dan tidak menentukan apa-apa darjah pembuktian yang diperlukan.

ANALISIS PEMAKAIAN DARJAH PEMBUKTIAN BAGI KES HUDUD

Berdasarkan analisis terhadap temu bual, literatur terdahulu dan kes-kes yang telah diputuskan, wujud perbezaan pandangan berhubung darjah pembuktian bagi kesalahan hudud di bawah kerangka undang-undang seperti berikut:

1. Pandangan Pertama: Darjah Pembuktian *Yaqīn*

Berdasarkan temu bual yang dijalankan, Abas Nordin⁶ berpandangan bahawa kesalahan hudud yang diletakkan di bawah hukuman *ta'zīr* di negara ini perlu

⁵ Subseksyen 96 (m) Akta Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997.

⁶ Abas Nordin (Yang Amat Arif Dato', Ketua Hakim Syarie, Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Sembilan), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 30 Oktober 2018.

dibuktikan sehingga darjah *yaqīn*. Hal ini kerana walaupun hukuman yang diperuntukkan di bawah undang-undang ialah hukuman *ta'zīr*, kesalahan-kesalahan tersebut masih merupakan kesalahan-kesalahan hudud menurut hukum syarak. Misalnya pengakuan dan kesaksian empat orang lelaki diperlukan bagi mensabitkan kesalahan zina. Pandangan ini selari dengan pendapat yang dikemukakan oleh Ashraf Md Hashim (2011: 27) yang menjelaskan keperluan untuk mengemukakan pembuktian pada satu darjah yang tinggi kerana Islam merupakan agama yang amat menjaga maruah seseorang, terutamanya berkaitan dengan kesalahan hudud. Di samping itu, darjah pembuktian dan hukuman adalah dua perkara yang berbeza. Justeru, hukuman *ta'zīr* yang akan dijatuhkan tidak seharusnya dijadikan alasan untuk mengurangkan darjah pembuktian yang diperlukan.

Pandangan ini boleh dilihat menerusi kes *Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib*.⁷ Pihak tertuduh dalam kes ini telah didakwa melakukan persetubuhan luar nikah di bawah seksyen 102(3) Enakmen Pentadbiran hukum syarak (Negeri Sabah) 1977. Mahkamah dalam kes ini telah membebaskan tertuduh berdasarkan kegagalan pihak pendakwaan mengemukakan empat orang saksi. Antara lain hakim perbicaraan mengulas:

*“Pendakwaan kes ini adalah berdasarkan pengakuan iaitu ikrar bukan kesaksian. Jika pendakwaan berdasarkan kesaksian, maka kesaksian itu tidak memenuhi prinsip syahadah dalam hukum syarak iaitu mestilah sekurang-kurangnya disaksikan oleh empat orang lelaki yang cukup syarat-syaratnya.”*⁸

Berdasarkan penghakiman di atas, hakim perbicaraan telah menetapkan satu piawaian pembuktian yang tinggi sebagaimana yang ditetapkan hukum syarak bagi kes pensabitan zina. Penghakiman dan pandangan yang serupa juga boleh diperhatikan melalui kes rayuan *Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka*.⁹ Semasa perbicaraan kes di peringkat Mahkamah Tinggi Syariah, perayu iaitu tertuduh telah disabitkan dengan kesalahan meminum minuman yang memabukkan di bawah seksyen 50 Enakmen Kesalahan Syariah (Negeri Melaka) 1991 dan telah dijatuhkan hukuman. Walau bagaimanapun, perayu telah mengemukakan rayuan kepada Mahkamah Rayuan Syariah bagi menilai semula hukuman yang dijatuhkan. Berdasarkan penghakiman, hakim perbicaraan telah menilai hukuman berdasarkan pemberatan hukuman terhadap faktor kesalahan yang dilakukan. Hal ini kerana hakim perbicaraan

⁷ *Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib* [1989] 4(2) JH 306.

⁸ *Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib* [1989] 4(2) JH 306.

⁹ *Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka* [2007] 23(2) JH 212.

berpandangan bahawa kesalahan meminum arak merupakan kesalahan yang berat yang termasuk dalam kesalahan hudud.

Pandangan yang serupa juga diutarakan pihak tertuduh dalam kes *Pendakwa Syarie Negeri Sabah v. Rosli Abdul Japar*.¹⁰ Pihak tertuduh berhujah dengan merujuk kepada seksyen 86(1) Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Negeri Sabah) 1992 yang memperuntukkan:

“Keterangan dalam kes zina yang membawa hukuman hudud tidak boleh diterima kecuali ia disaksikan oleh empat orang lelaki.”

Peruntukan ini secara jelas telah menetapkan kesaksian empat orang lelaki bagi mensabitkan kes zina. Peruntukan ini juga telah membawa kepada kekeliruan dalam mengemukakan pembuktian bagi kes zina sebelum ia digugurkan menerusi Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Negeri Sabah) 2003.

2. Pandangan Kedua: Darjah Pembuktian Yang Rendah Daripada *Yaqīn*

Berdasarkan temu bual yang dijalankan bersama responden kajian, Abd Razak Mat Nayan¹¹ dan Mohd Khasmizan Abdullah¹² berpendapat bahawa darjah pembuktian yang diperlukan tidak perlu sehingga ke darjah *yaqīn*, sebaliknya memadai dengan darjah *ẓan al-ghālib*. Darjah ini terpakai pada kedua-dua peringkat perbicaraan sama ada pada peringkat pendakwaan dan keseluruhan kes. Hal ini kerana kesalahan-kesalahan tersebut diletakkan di bawah kesalahan *ta'zīr* bukannya hudud. Kedua-dua responden juga berpendapat sekiranya darjah *yaqīn* ditetapkan, adalah sukar untuk mensabitkan seseorang tertuduh dengan kesalahan-kesalahan tersebut. Hal ini juga boleh menyebabkan tertuduh dilepaskan daripada pertuduhan dengan mudah.

¹⁰ *Pendakwa Syarie Negeri Sabah v. Rosli Abdul Japar* [2007] 23(2); JH 237.

¹¹ Abd Razak Mat Nayan (Ketua Pendakwa Syarie, Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 16 Oktober 2018.

¹² Mohd Khasmizan Abdullah (Pendakwa Syarie, Jabatan Pendakwaan Syariah Negeri Terengganu), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 2 April 2019.

Sementara itu, Ahmad Muttaqi Ismail,¹³ Syeikh Ahmad Tarmizi Abd Halim¹⁴ dan Zainul Rijal Abu Bakar¹⁵ berpandangan bahawa bagi kes-kesalahan hudud yang ditetapkan hukuman *ta'zīr*, darjah *zan* diperlukan semasa di peringkat pendakwaan. Manakala darjah *zan al-ghālib* mesti diperlukan bagi menilai keseluruhan kes. Pandangan ini selari dengan pendapat Zulfakar Ramlee (2015: 124). Beliau berpandangan darjah pembuktian bagi kesalahan hudud yang diperuntukkan dengan hukuman *ta'zīr* adalah sama dengan kes *ta'zīr* yang lain iaitu darjah *zan* yang diperlukan semasa di peringkat pendakwaan dan *zan al-ghālib* bagi keseluruhan kes.

Penegasan bahawa kes-kes jenayah syariah di Malaysia adalah termasuk di bawah kategori *ta'zīr* dapat diperhatikan menerusi beberapa penulisan dan penghakiman. Penetapan ini mempengaruhi hakim dalam menentukan apakah darjah pembuktian yang diperlukan. Ahmad Ibrahim (1989: 20) telah mengulas berhubung penghakiman kes *Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib*,¹⁶ dan berpendapat:

“Dalam kes ini, hakim menganggap kes ini sebagai zina dan memerlukan kaedah sabitan yang ketat, yang mana tidak wujud dalam kes ini. Adalah malang ia tidak menimbangkan sama ada kes ini boleh dianggap sebagai kes takzir yang tidak memerlukan kepada pembuktian yang ketat.”

Sementara itu menerusi kes *Pendakwa Syarie Negeri Sabah v. Rosli Abdul Japar*, hakim perbicaraan telah menyangkal hujahan pihak pembelaan bahawa kesaksian empat orang lelaki diperlukan bagi mensabitkan kes zina dengan menjelaskan:

“Perkataan “yang membawa hukuman hudud...” memberi gambaran bahawa bagi kesalahan zina yang tidak membawa hukuman hudud maka ia tidak terikat membawa empat orang saksi lelaki untuk membuktikannya.”

Hakim perbicaraan selanjutnya menegaskan:

¹³ Ahmad Muttaqi Ismail (Hakim, Mahkamah Rendah Syariah Wilayah Persekutuan), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 1 November 2018.

¹⁴ Syeikh Ahmad Tarmizi Abd Halim (Pendakwa Syarie, Jabatan Agama Islam Kedah), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 26 Februari 2019.

¹⁵ Zainul Rijal Abu Bakar (Dato', Peguam Syarie, Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 8 November 2018.

¹⁶ *Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib* [1989] 4(2) JH 306.

“Hukuman yang dibenarkan bukanlah hukuman hudud sebaliknya hanyalah hukuman takzir. Oleh itu seksyen 86(1) EKMS (Negeri Sabah) telah memberikan laluan yang lebih luas kepada pendakwa syarie membawa bukti atau cara pembuktian lain yang sesuai dengan hukuman takzir ataupun atas hukuman zina.”¹⁷

Melalui kes di atas, hakim perbicaraan mengemukakan penjelasan secara terperinci berhubung ketidakpakaian peruntukan seksyen 86(1) EKMS (Negeri Sabah) bagi mensabitkan kes zina. Dengan meletakkan kes zina di bawah hukuman *ta'zīr*, hakim perbicaraan tidak terikat dan bebas untuk mengemukakan apa-apa keterangan yang bersesuaian.

Pandangan yang serupa ditegaskan Sidang Mahkamah Rayuan semasa memberikan penghakiman bagi kes rayuan *Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka*.¹⁸ Sidang Mahkamah Rayuan telah merujuk kepada penghakiman hakim perbicaraan dan mendapati pemberatan hukuman yang dijatuhkan adalah berdasarkan faktor kesalahan yang dilakukan. Hal ini kerana hakim perbicaraan berpandangan bahawa kesalahan meminum arak adalah kesalahan hudud dan merupakan kesalahan yang berat. Sidang Mahkamah Rayuan sebaliknya berpandangan:

“Sidang rayuan berpendapat hukuman yang diperuntukkan dalam undang-undang adalah kesalahan bagi hukuman takzir dan bukan hukuman hudud. Oleh itu, Yang Arif hakim perbicaraan terkhilaf menyatakan bahawa kesalahan yang dilakukan oleh perayu adalah kesalahan berat berdasarkan kepada kategori kesalahan minum arak yang merupakan kesalahan hudud sedangkan hukuman yang diperuntukkan dalam undang-undang jenayah syariah di Malaysia adalah hukuman takzir.”¹⁹

Sidang Mahkamah Rayuan dalam kes ini secara jelas berpendirian bahawa kesalahan meminum arak di bawah undang-undang sedia ada termasuk di bawah kesalahan *ta'zīr* dan bukannya kesalahan hudud. Justeru, hukuman yang dijatuhkan perlu melihat kepada masalah penetapan hukuman *ta'zīr* di samping berdasarkan pengakuan perayu terhadap kesalahan yang dijatuhkan dengan hukuman *ta'zīr*.

Penghakiman yang serupa dijelaskan menerusi satu lagi penghakiman kes rayuan iaitu kes *Mohd Shahrul Nizam bin Tahir v. Ketua Pendakwa Syarie*

¹⁷ *Pendakwa Syarie Negeri Sabah v. Rosli Abdul Japar* [2007] 23(2); JH 237.

¹⁸ *Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka* [2007] 23(2) JH 212.

¹⁹ *Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka* [2007] 23(2) JH 212.

Wilayah Persekutuan. Pihak perayu dalam kes ini telah mengemukakan rayuan bagi mengakaskan hukuman sebat selepas hakim perbicaraan mensabitkan pihak perayu dengan kesalahan persetubuhan haram di bawah seksyen 23 Akta Kesalahan Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997. Sidang Mahkamah Rayuan telah menerangkan:

*“Kesalahan yang dilakukan oleh perayu adalah kesalahan persetubuhan luar nikah yang hukumannya adalah hukuman takzir.”*²⁰

Sementara dalam kes *Pendakwa Syarie Wilayah Persekutuan Labuan v. Muhamad Ruzaini Jaini*, hakim perbicaraan turut menerangkan berhubung batasan undang-undang terhadap hukuman bagi kesalahan meminum arak. Hakim perbicaraan antara lain menjelaskan:

*“Walau bagaimanapun, perlu dimaklumkan disini bahawa mahkamah ini tidak berbidangkuasa untuk menjatuhkan hukuman had ke atas peminum arak atau minuman-minuman lain yang memabukkan. Sebaliknya, mahkamah ini hanya berbidangkuasa untuk menghukum dengan hukuman takzir sebagaimana ditetapkan di bawah seksyen 19 (1) Akta 559 yang disebutkan sebelum ini.”*²¹

Berdasarkan penghakiman kes-kes di atas, dapat difahami bahawa kesalahan-kesalahan hudud yang dinyatakan menerusi undang-undang di negara ini adalah termasuk di bawah kesalahan *ta'zīr*. Oleh itu, pembuktian dan hukuman yang menjadi pertimbangan hendaklah melihat kepada had kesalahan *ta'zīr*. Dalam kes Ketua Pendakwa Syarie v. Dasril Pasa, hakim perbicaraan menjelaskan kadar hukuman bagi kesalahan *ta'zīr* di negara ini telah dikanunkan menerusi undang-undang substantif negeri-negeri. Oleh hal yang demikian, seorang hakim terikat dan tertakluk untuk menjatuhkan hukuman berdasarkan undang-undang sedia ada. Justeru, berdasarkan penghakiman kes-kes dinyatakan, keterangan yang perlu dikemukakan kepada mahkamah tidak memerlukan kepada pembuktian yang terlalu tinggi dan ketat sehingga perlu mencapai darjah *yaqīn*.

Walau bagaimanapun, pandangan-pandangan yang dikemukakan ini boleh menimbulkan beberapa implikasi antaranya berkaitan dengan pendakwaan. Pihak pendakwaan perlu berhati-hati dalam menyebut lafaz pendakwaan

²⁰ *Mohd Shahrul Nizam bin Tahir v. Ketua Pendakwa Syarie Wilayah Persekutuan (Kes Jenayah (Rayuan) No. 1400-142-0007-2013)*.

²¹ *Pendakwa Syarie Wilayah Persekutuan Labuan v. Muhamad Ruzaini Jaini (Kes Jenayah No. 14300-139-0004-2010)*.

bagi kes *ta'zīr* yang termasuk dalam jenayah hudud. Misalnya kes berzina, persetubuhan haram, pelacuran dan sebagainya yang dikhuatiri lafaz pendakwaan tersebut boleh termasuk dalam kesalahan *qazaf*. Justeru, terma kesalahan-kesalahan hudud yang diperuntukkan menerusi undang-undang sedia ada perlu dipinda. Misalnya kesalahan zina ditukar kepada percubaan untuk berzina (Zainal Azam, 2003: 143; Ashraf Md Hashim, 2011: 26).

Berdasarkan pandangan-pandangan yang dikemukakan, ketidakwujudan peruntukan berkaitan darjah pembuktian bagi kesalahan hudud di negara ini telah menimbulkan pandangan dan tafsiran yang berbeza. Justeru, isu ini memerlukan kepada ijtihad semasa bersandarkan kepada prinsip-prinsip syariah seperti *maqasid al-Syariah*, *al-Siasah al-Syar'iyah* dan kaedah-kaedah yang bersesuaian. Sekiranya tiada penyelesaian konklusif diutarakan, isu ini boleh menjadi perbahasan yang berpanjangan kerana ketidakpakaian doktrin duluan mengikat yang diamalkan di Mahkamah Syariah.²²

CADANGAN PENYELESAIAN

Adalah suatu ketetapan yang tidak boleh disangkal dan dinafikan bahawa hukuman kesalahan jenayah hudud merupakan hak Allah SWT. Walau bagaimanapun, kesalahan ini hanya boleh dilaksanakan sekiranya hukuman yang ditetapkan undang-undang bertepatan dengan ciri-ciri hukuman menurut kehendak hukum syarak. Hal ini kerana hudud merupakan kesalahan yang telah ditetapkan hukuman oleh Allah yang mana ia telah ditentukan dengan hukuman tertentu yang tidak kurang atau lebih daripada hukuman yang telah ditetapkan ('Abd al-Qadīr 'Āwdah, 2009: 64). Di samping itu, peruntukan-peruntukan berhubung kesalahan jenayah hudud di bawah kerangka undang-undang jenayah syariah di negara kita juga tidak menunjukkan kecenderungan untuk melaksanakan hukuman hudud yang sebenarnya. Oleh hal yang demikian, undang-undang sedia ada tidak boleh dianggap sebagai telah memberi sumbangan yang berkesan untuk mencapai objektif hukum syarak dalam pelaksanaan hukuman hudud (Mahmood Zuhdi Abd Majid, 2001: 342). Secara kesimpulannya, kesalahan jenayah syariah yang ditelah dikodifikasi menerusi undang-undang substantif di negara ini memenuhi ciri-

²² Doktrin duluan mengikat merupakan satu prinsip undang-undang yang diputuskan melalui kes-kes terdahulu yang mengikat hakim kes-kes terkemudian dalam membuat penghakiman. Mahkamah Awam menekankan pemakaian doktrin duluan mengikat dan sekiranya hakim tidak mengikut doktrin ini maka hakim tersebut telah dianggap mengabaikan tugasnya. Sebaliknya di Mahkamah Syariah kes-kes terdahulu tidak mengikat kes-kes yang kemudian.

ciri hukuman kesalahan *ta'zīr*. Oleh yang demikian, tidak wajar kesalahan-kesalahan ini diletakkan setara dengan kesalahan hudud seterusnya membawa kepada ketidakpakaian satu piawaian pembuktian yang ketat dan tinggi. Walau bagaimanapun, bagi pemurnian penguatkuasaan dan pendakwaan kes, terma bagi beberapa kesalahan berkaitan perlu dipinda supaya lebih bersesuaian. Misalnya terma kesalahan 'berzina' diubah kepada 'subahat melakukan zina' dan 'minum arak' kepada 'subahat meminum arak'. Hal ini kerana seorang yang mendakwa orang lain melakukan zina dan gagal mengemukakan kesaksian empat orang saksi berdasarkan syarat-syarat yang ditentukan hukum syarak boleh didakwa dengan kesalahan *qazaf*.

Manakala berhubung pemakaian darjah pembuktian, keterangan yang dikemukakan oleh pihak pendakwaan perlu diseragamkan, iaitu dengan mencapai darjah *zan al-ghālib* yang juga dikenali sebagai kes *zan al-ghālib*. Pada peringkat ini, kes *zan al-ghālib* tersabit selepas mahkamah berpuas hati dan mempunyai keyakinan melebihi 90 peratus terhadap keterangan pihak pendakwaan dalam membuktikan setiap satu elemen kesalahan. Keterangan ini sekiranya tidak dinafikan oleh pihak tertuduh melalui keterangan akan menyebabkan tertuduh disabitkan dengan kesalahan yang dipertuduhkan. Dalam masa yang sama, darjah ini tercapai selepas pihak tertuduh cuba menimbulkan keraguan semasa berlakunya proses mengemukakan soalan balas dan selepas soalan semula dilaksanakan oleh pihak pendakwaan. Darjah *zan al-ghālib* dilihat lebih sesuai diguna pakai kerana ia merupakan saranan fuqaha bagi kes-kes *ta'zīr*. Saranan ini bersesuaian dengan peruntukan pada seksyen 230 Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 yang secara jelas memperuntukkan bahawa sebarang kelompangan undang-undang yang berlaku hendaklah merujuk kepada hukum syarak sebagai autoriti utama.

Di samping itu, keadaan asal tertuduh yang bebas dari sebarang kesalahan merupakan asas yang menjadi panduan dalam menetapkan darjah pembuktian. Asal keadaan *yaqīn* ini kekal sehingga ada satu pembuktian yang mencapai darjah *yaqīn* dikemukakan berdasarkan kaedah fiqh "tanggungjawab apabila dibina atas *yaqīn* tidak hilang kecuali dengan *yaqīn*" (Al-Harīrī, 1998: 78). Kajian ini mencadangkan supaya pihak tertuduh bertanggungjawab untuk menimbulkan keraguan yang mencapai tahap *syak* iaitu 50 peratus bagi mematahkan keterangan pihak pendakwaan. Penetapan ini berdasarkan kaedah "syak menjadi penjelasan bagi pihak tertuduh" (al-Sarakhsi, 1989: 151) dan kaedah fiqh "keyakinan tidak boleh dihilangkan dengan keraguan (*syak*)" (al-Suyuti, 1998: 56). Penetapan ini berdasarkan keadaan asal tertuduh yang bebas dari segala kesalahan merupakan suatu perkara yakin. Apabila terdapat *syak* ditimbulkan maka keadaan yakin itu kekal. Sementara itu, sekiranya tertuduh

berdiam diri atau tidak berjaya menimbulkan *syak* maka darjah pembuktian pihak pendakwaan kekal berada pada darjah *zan al-ghālib*.

Walau bagaimanapun, terdapat perbezaan pada pertimbangan di antara *zan al-ghālib* pada peringkat kes pendakwaan dan pada keseluruhan kes. Pemakaian *zan al-ghālib* pada peringkat kes pendakwaan adalah berdasarkan keterangan yang dikemukakan oleh pihak pendakwaan berjaya membuktikan setiap elemen kesalahan sehingga mencapai satu tahap keyakinan. Di samping itu, darjah ini berlaku selepas berlakunya proses soalan balas dari pihak tertuduh dan soalan semula oleh pihak pendakwaan. Namun begitu, apa yang perlu difahami ialah pada peringkat ini pihak tertuduh tidak menanggung apa-apa darjah pembuktian kerana beban pembuktian undang-undang pada peringkat ini terletak ke atas pihak pendakwaan. Manakala *zan al-ghālib* pada keseluruhan kes dicapai selepas melalui proses analisis, saringan, dan penilaian hakim terhadap kesemua keterangan yang dikemukakan oleh pihak pendakwaan dan pihak tertuduh. Hal ini termasuklah selepas soalan balas yang dikemukakan oleh pihak pendakwaan dan soalan semula oleh pihak tertuduh.

KESIMPULAN

Pemakaian darjah pembuktian yang bersesuaian bagi kes-kesalahan hudud di bawah Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah di Malaysia telah menimbulkan perbezaan pandangan dan amalan. Asas kepada perbezaan pandangan ini adalah rentetan daripada lakuna undang-undang yang berlaku selain perbezaan pandangan sama ada kesalahan hudud di bawah undang-undang sedia ada masih kekal diletakkan di bawah kesalahan hudud menurut hukum syarak atau *ta'zīr*. Perbezaan pandangan ini akan berterusan sekiranya tiada penyelesaian dimuktamadkan. Berdasarkan penelitian, penulisan ini berpendirian bahawa kesemua kes-kes-jenayah syariah di negara ini dikategorikan di bawah kesalahan *ta'zīr*. Justeru, pemakaian *zan al-ghālib* dicadangkan agar diaplikasikan sebagai darjah pembuktian bagi kesemua kes-kes jenayah syariah di negara ini yang turut merangkumi kesalahan hudud. Selain itu, darjah pembuktian yang dicadangkan diharapkan agar dapat mengisi lakuna undang-undang sedia ada. Dalam masa yang sama, terma beberapa jenis kesalahan hudud juga perlu dipinda supaya lebih bersesuaian dengan pendakwaan kes.

RUJUKAN

‘Abd al-Qadīr ‘Āwdah (2009). *al-Tashrī‘ al- Janā’ī al-Islāmī*. Qāhirah: Dār al-Ḥadīth.

- Aḥmad Fathī Bahnāsī (1983). *Naẓariyyah al-Ithbāt fī Fiqh Islāmī*. Qāhirah: Dār al-Shurūq.
- Ahmad Ibrahim (1989). *Survey of Malaysian Law*. Kuala Lumpur: Malayan Law Journal.
- Aḥmad Ibrāhīm Bēk (2003). *Ṭuruq al-Ithbāt al-Shar‘iyyah*. Miṣr: Maktabah al-Azhāriyyah al-Turāth.
- Al-Dusūqī Shams al-Dīn Muḥammad (1929). *Hāshiyah al-Dusūqī ‘alā al-Sharḥ al-Kabīr*. Qāhirah: Maktabah al-Azhāriyyah.
- Al-Hamwī, Zayn al-‘Ābidīn Ibrāhīm al-Shahīr (1985). *Ghamz al-‘Uyūn al-Baṣā‘ir Sharḥ Kitāb al-Ashbah wā al-Nazā‘ir*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Al-Harīrī Ibrāhīm Muḥammad (1998). *al-Madkhāl Ilā al-Qawā‘id al-Fiqhiyyah al-Kullīyah*. ‘Ammān: Dār ‘Ammār.
- Al-Māwardī, Abū al-Ḥasan ‘Alī Ibn Muḥammad Ibn Ḥabīb (1911). *al-Aḥkām al-Ṣulṭāniyyah*. Qāhirah: Maktabah al-Sa‘dah.
- Al-Nadwī, Abū al-Ḥasan ‘Alī Ḥasanī (1998). *al-Qawā‘id al-Fiqhiyyah*. Dimashq: Dār al-Qalam.
- Al-Ramlī (1983). *Nihāyah al-Muhtāj Sharḥ Al-Minhāj*. Bayrūt: Dār al-Fikr.
- Al-Razī Fakhr al-Dīn (1997). *al-Maḥṣūl*. Bayrūt: Mu‘assasah al-Risālah.
- Al-Sarkhasī (1989). *al-Mabsūṭ*. Bayrūt: Dār al-Ma‘rifah.
- Al-Ṣuyūṭī Jalāl al-Dīn (1998). *al-Ashbāh wā al-Nazā‘ir*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Al-Suyūṭī Jalāl al-Dīn (t.t.). *al-Jamī‘ al-Ṣaghīr fī Aḥādīth al-Bashīr al-Nazīr*. Qāhirah: Matba‘at Hijāzī.
- Al-Shawkānī Muḥammad bin ‘Alī (1973). *Nayl al-Awtār*. Bayrūt: Dār al-Jaīl.
- Al-Tirmidhī, Abū Isā Muḥammad bin ‘Īsā bin Sawrah (1978). *Sunan al-Tirmidhī*. Miṣr: Sharīkah Maktabah Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalābī
- Ashraf Md. Hashim (2011). “Tahap pembuktian dalam Kes-kes Jenayah: Penyelidikan Perbandingan antara Undang-undang Sivill dan Islam,” *Jurnal Syariah*, vol. 9, no. 2, 13-32.
- Faiza Tamby Chik (2009). “Penyelidikan Teks Penghakiman Syariah di Mahkamah Awam: Kaedah dan Pendekatan,” *Jurnal Hukum*, vol. 28, no. 2, 137-148.

- Farid Sufian Shuaib (2005). "Pemakaian Doktrin Duluan dalam Mahkamah," dalam *Kaedah Perundangan Bidang kuasa dan Tatacara Mahkamah Syariah*, ed. Tajul Aris Ahmad Mustami et al. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 73-92.
- Ibn al-Humām, Kamāl al-Dīn Muḥammad (1970). *Faḥḥ al-Qadīr*. Miṣr: Maktabah Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalābī.
- Ibn Nujāym, Zayn al-‘Abidīn bin Ibrāhīm (1904). *al-Asbāḥ wa al-Nazā’ir*. Miṣr: Maṭba‘ah al-Ḥusayniyyāh.
- Ibn Qudāmah, Abū Muḥammad ‘Abd Allāh Ibn Aḥmad (1984). *al-Mughnī*. Miṣr: Dār al-Fikr.
- Mahmood Zuhdi Abd. Majid (2001). *Bidang kuasa Jenayah Mahkamah Syariah di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Muḥammad Abū Zuhrah (t.t.). *al-Jarīmah wā al-‘Uqūbah fī al-Fiqh al-Islāmī*. Qāhirah: Dār al-Fikr al-‘Arabī.
- Muḥammad Muṣṭafā Zuḥaylī (1982). *Wasā’il Ithbāt fī al-Sharī‘ah al-Islāmiyyah fī al-Mu‘āmalat al-Madaniyyah wā al-Aḥwāl al-Shakhṣiyyah*. Dimashq: Maktabah Dār al- Bayān.
- Subḥī Maḥmasānī (1946). *Falsafah al-Tashrī‘ fī al-Islām*. Bayrūt: Dār al-Kashāf.
- Wahbah al-Zuḥaylī (2004). *Fiqh al-Islāmī wa Adillatuh*. Bayrūt: Dār al-Fikr.
- Zainal Azam Abd. Rahman (2003). "Acara Jenayah dan Keperluan Pembuktian: Satu Tinjauan Ringkas Mengenai Beberapa Isu Berkaitan dari Perspektif Syariah dan Fikah", dalam *Pendakwaan dan Penyiasatan Konsep dan Amalan*, ed. Abdul Monir Yaacob. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
- Zulfakar Ramlee (2015). "Pembuktian dalam Kes Jenayah Syariah Malaysia: Isu dan Penyelesaian," *Jurnal Kanun*, vol. 27, no. 1, 122-142.

Temu bual

- Abas Nordin (Yang Amat Arif Dato’, Ketua Hakim Syarie, Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Sembilan), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 30 Oktober 2018.
- Abd Razak Mat Nayan (Ketua Pendakwa Syarie, Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 16 Oktober 2018.

Ahmad Muttaqi Ismail (Hakim, Mahkamah Rendah Syariah Wilayah Persekutuan), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 1 November 2018.

Mohd Khasmizan Abdullah (Pendakwa Syarie, Jabatan Pendakwaan Syariah Negeri Terengganu), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 2 April 2019.

Syeikh Ahmad Tarmizi Abd Halim (Pendakwa Syarie, Jabatan Agama Islam Kedah), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 26 Februari 2019.

Zainul Rijal Abu Bakar (Dato', Peguam Syarie, Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur), dalam temu bual beliau bersama penulis pada 8 November 2018.

Senarai Statut

Akta Mahkamah Syariah (Bidang kuasa Jenayah) 1965 Pindaan 1984.

Akta Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997.

Perlembagaan Persekutuan.

Senarai Kes

Abd Razak Othman v. Ketua Pendakwa Syarie Melaka [2007] 23(2) JH 212.

Ketua Pendakwa Syarie v. Dasril Pasa [2017] 45(2) JH 247.

Mohd Shahrul Nizam bin Tahir v. Ketua Pendakwa Syarie Wilayah Persekutuan (Kes Jenayah (Rayuan) No. 1400-142-0007-2013).

Pegawai Pendakwa MUIS v. Haji Adib [1989] 4(2) JH 306.

Pendakwa Syarie Negeri Sabah v. Rosli Abdul Japar [2007] 23(2); JH 237.

Pendakwa Syarie Wilayah Persekutuan Labuan v. Muhamad Ruzaini Jaini (Kes Jenayah No. 14300-139-0004-2010).

